

BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (SZERK.)

FRIEDRICH DER GROSSE ALS LESER*(Akademie Verlag, Berlin, 2012. 231 o.)*

A közelmúltban összegző, a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazó tanulmánykötet jelent meg II. (Nagy) Frigyes (1712–1786) porosz király (1740–1786) irodalmi műveltségéről, műveltségének forrásairól, szépírói, történetírói tevékenységéről, történetfelfogásáról, irodalmi látásmódjáról Brunhilde Wehinger és Günther Lottes összeállításában.

Előjáróban: mi is indokolja egy művelődéstörténeti, irodalomtörténeti kötet ismertetését egy hadtörténeti folyóiratban? Részben az a tény, hogy a XVIII. századi Európa egyik legnagyobb formátumú uralkodójáról van szó, aki egyben korának egyik legnagyobb hadvezére, legképzettebb katonája és legsikeresebb stratégája volt. Irodalmi, történelmi tárgyú műveken kívül államelméleti és hadtudományi művek sorát írta, melyek elméleti szinten és gyakorlati kézikönyvként használva kortársaira és követőire, európai gondolkodókra, államférfiakra, uralkodókra és nem utolsósorban hadvezérekre meghatározó hatást gyakoroltak.⁴ Emellett figyelemre méltó az is – s talán ez a most megjelent tanulmánykötet egyik legnagyobb tanulsága –, hogy a Frigyes által kezdeményezett, vezetett háborúk szakaszolják, periodizálják a porosz uralkodó írói munkásságát, filozófiai gondolkodásmódjának, világlátásának alakulását és ennek vetületeként hadtudományi, államelméleti és történeti műveinek beállítottságát.

A szerkesztők maguk is a XVIII. századi európai irodalom- és művelődéstörténet neves szakemberei, elismert Nagy Frigyes-kutatók. Brunhilde Wehinger irodalomtörténész, a potsdami egyetem Általános és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének professzora, a romanisztika, germanisztika kiváló kutatója, aki Nagy Frigyes tevékenységéről már számos könyvet, tanulmányt publikált. Günther Lottes napjaink egyik legismertebb német művelődéstörténésze, jelenleg a potsdami egyetem Újkori Művelődéstörténeti Tanszékének vezetője, számos európai újkori művelődéstörténeti program koordinátora. A szerzőpárosnak nem ez az első közös Nagy Frigyes-kötete, 2007-ben állították össze műveinek francia–német kiadását 12 kötetben.⁵

A kötet bevezetőjét (*Einleitung*, 9–23. o.) Brunhilde Wehinger írta. Ebben mindjárt kifejti: változó sikerű hadjáratait (a hétéves háborúban, 1756–1763) követően Frigyes hatalmának megerősítésekként azonnal hozzálatott egy új, monumentális reprezentáció kialakításához, melynek kulcsa, leglátványosabb megnyilvánulása a potsdami Sanssouci-parkban lévő, politikai hatalmát az európai hatalmi színtéren reprezentáló, túldimenzionált új palota együttes (Neue Palais), amely szándéka szerint egy újfajta szellemiség, uralkodói magatartásforma szimbolikus tere volt egyben (10. o.). Az épület centrumában Frigyes könyvtára helyezkedett el, ahol a könyvespolcok rendjét egy tartószerkezeten a hadizsákmányként odakerült Apolló, Homérosz, Szókratész és az Ismeretlen Filozófus márvány mellszobra törte meg (17. o.). A téka Frigyes szándéka szerint az új uralkodói korszak mentalitását reprezentálta: a könyvbarát, s ennek köszönhetően kiemelkedő műveltséggel rendelkező államférfi, abszolút monarcha életterének legfontosabb színterét (11. o.). Így válik a könyvtár a hatalom centrumává, a műveltség pedig a hatalom legfőbb forrásává. Nagy Frigyes olvasmányélményeinek hatása pedig – ahogyan ez Voltaire-rel folytatott levelezéséből is kiderül – alapos feltáró munkával kimutathatók politikai gondolkodásmódjában és írásaiban, melynek árnyalt bemutatására vállalkoznak jelen kötet szerzői. Ugyanakkor mindez nem előzmények nélküli: Frigyesnek az említetten kívül több másik könyvtára is volt, mind reprezentatív, melyeket azonban nemcsak olvasóként, hanem szerzőként is használt már kora ifjúságától kezdve.

⁴ Legutóbb a legkiemelkedőbb XVIII. századi magyar katonatiszt-hadvezér, gróf Hadik András (1710–1790) műveltségének vizsgálatakor utaltam Nagy Frigyes hatására. *Kincses Katalin Mária: Hadik András műveltsége. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1077. o.

⁵ Friedrich der Große – Werke in 12 Bänden. Hg. von Anne Baillet, Günther Lottes, Brunhilde Wehinger. Akademie Verlag, Berlin, 2007.

Günther Lottes a kultúr- és művelődéstörténet nagy korszakváltásainak folyamatát kutatja. A kötetben szereplő hangzatos című tanulmányában (*Fürst und Text. Die Leserevolution der Aufklärung als Herausforderung der friedrizianischen Selbststilisierung*, 25–41. o.) a XVIII. századi francia kultúra dominanciájának szemszögéből vizsgálja Frigyes tevékenységét. Az olvasóközönség nagy számú, mondhatni tömeges méretű megjelenésének folyamata (az olvasás forradalma, *Leserevolution*) szerinte a reformáció elterjedésével egyidejűleg indult, egészen a XVIII. századig zajlott, s e folyamat egyik utolsó jellegzetes és fontos figurájaként szemléli a porosz uralkodót. Frigyes tudatosan saját, egyedi uralkodói stílust alakított ki magának (*Selbststilisierung*) intellektuális értelemben, ami nem véletlenszerű és öncélú tevékenység volt – elsősorban francia műveltség megszerzésével a klasszikuson kívül –, hanem saját politikai, abszolutista reprezentációját szolgálta. Megalkotta a filozófus király (*roi-philosophe*) modelljét, amely egy összetett figura volt. Intellektusával igyekezett igazolni, legitimizálni hódító törekvéseit.

Michael Knobloch potsdami kutató a történetíró Nagy Frigyes munkásságát vizsgálja tanulmányában („*Handlanger der Geschichtsschreibung*” *Friedrich II. als Rezipient historischer Werke zur brandenburgischen Geschichte*, 43–70. o.). Feltárja Frigyes Brandenburgi uralkodóházról írt monográfiájának (*Mémoires pour servir l’histoire de Brandebourg, 1751*) forrásait, azokat az elsősorban XVI–XVII. századi történeti műveket és krónikákat, melyek alapján saját történeti művét összeállította. Ezt követően pontról pontra rekonstruálja a mű megírásának folyamatát. Ebben kimutatja, hogy Frigyes külön könyvtárosokat fogadott fel, akikkel összegyűjtette mindazon krónikákat, előzményként felhasználható műveket, melyből sajátját megírhatta, kiemelve azt a négy-öt szerzőt, akikre a leginkább támaszkodott. A forrásmunkák azonosítása után tanulmányának függelékében felsorolja mindazon műveket (23 db), melyeket Nagy Frigyes felhasznált.

Jörg Ubert, jelenleg az Université de Bretagne Sud munkatársa, Poroszország XVII–XIX. századi köztörténete és a francia–porosz intézményközi és kulturális kapcsolatok kutatója. A tanulmánykötetben közzétett írása nem új keletű kérdést tárgyal: Frigyes olvasmányélményeit a hétéves háború idején (*Friedrichs Lektüren während des Siebenjährigen Krieges*, 73–98. o.). Nagy Frigyesnek volt egy útikönyvtára, melynek létezése már eddig is tudott volt magánlevelezéséből és naplófeljegyzéseiből. Jörg Ubert most – elsőként a kutatók közt – az útikönyvtár teljes rekonstrukciójára vállalkozott, ezen források szisztematikus számbavétele alapján. Megállapítja, hogy a könyvtár 84 művet tartalmazott, s ezek közül 71-et beazonosított, vagyis pontosan megfejtette a feljegyzések, levélrészletek alapján, hogy melyek ezek, valamint, hogy az uralkodó a hadjáratok alatt pontosan mit és mikor olvasott. Feltárja, mely kiadásokról van szó, s azt is megtudjuk, hogy Frigyes ezeket milyen kommentárokkal, megjegyzésekkel látta el, esetleg mi volt a véleménye róluk, mit tanult belőlük, s milyen hatást tettek rá. Megállapítja, hogy a 84 műből – melyek között csak kettő német nyelvű, a többi francia – 19 kortárs filozófiai mű volt (főleg ókori filozófusok XVIII. századi kommentárokkal és Voltaire), 26 pedig drámai mű (a legnagyobb számban Racine munkái). Sajnos az elemzés itt megáll, de mivel a tanulmány végén egy összefoglaló táblázat található az útikönyvtár köteteiről, megállapítható, hogy Nagy Frigyes könyvtára öt könyvet tartalmazott a hadtudomány témaköréből, egy-két kortárs gondolkodó művét (pl. John Locke, David Hume), az összes többi kötet pedig szépirodalmi volt. Vagyis a könyvtár elsősorban valamiféle művelődést, feltöltődést szolgálhatott a hadjáratok során, a harcéri eseményekkel párhuzamosan a porosz király szépirodalmat és filozófiai munkákat olvasott folyamatosan.

Nagy Frigyes ugyanakkor a hétéves háború alatt anyagot is gyűjtött egy francia nyelvű történeti-hadtudományi munkához, melynek a *Histoire de la Guerre de Sept Ans* címet adta. A kéziratban maradt műre eddig a kutatás nem fordított kellő figyelmet, Frigyes nyomtatásban napvilágot látott művei inkább érdekelték a kutatókat – különösen az ugyanebben a témában kiadott *Geschichte des Siebenjährigen Krieges* (A hétéves háború története), ami ugyanazt a megnevezést kapta, de németül készült –, pedig már 1888-ban Kasselban publikálta azt Theodor Vilmar. Mindezt Sven Externbrink történészprofesszor tanulmányából (*Der Feldherr als Historiker Friedrich der Große und die Histoire de la Guerre de Sept Ans*, 99–120. o.) tudhatjuk meg, aki a heidelbergi Karl Ruprecht Egyetem tanára, s akinek fő kutatási területe éppen e háború története. Externbrink professzort az izgatta a leginkább, hogy mi vitte rá Nagy Frigyesre arra, hogy a háborúról két nyelven két különböző, azonos című művet írjon, de eltérő tartalommal. Megállapítja: a német munkától

eltérően a franciában hangsúlyosak a filozófiai, történetfilozófiai elemek. Ugyanakkor mindkét mű Frigyes hódító törekvéseinek legitimizálását célozta. Az eltérő tartalom oka az eltérő olvasóközönség. A német nyelvű munka a kortárs német politikusoknak, katonáknak s a németajkú közvéleménynek szült, elsősorban az eseményeket mondja el, stratégiáról, taktikáról szól. A francia ugyanakkor a művelt – franciául értő – uralkodóknak, európai értelmiségieknek, filozófusoknak, művészeknek. A professzor egyetlen, de döntő eseményt ragad ki a francia műből, illetve a háború menetéből, Frigyes első veszített csatáját, a 13 000 porosz és 9 000 osztrák katona halálát hozó kolini csatát. Megállapítja, hogy Nagy Frigyes e témában a hatalmas emberáldozatról és a vereség tényéről, vagyis a gyakorlati tényekről, kérdésekről feltűnően tereli az olvasó figyelmét – amennyiben egyszerűen a kérdést elintézi azzal, hogy egyrészt a poroszok kényszerhelyzetben voltak (104. o.), valamint ő maga cselekvésképtelen, beteg volt (119. o.) – a háború „művészete” felé, vagyis kijelenti, hogy ez a csata számára a háború teoretikai, történeti, hadtörténeti irodalmára és filozófiai tartamára irányította rá figyelmét és annak igazságos voltát bizonyította be számára. Extenbrink szerint mindezzel az volt a célja, hogy a háború eredeti célját, majd folytatását a poroszok részéről jogosnak és szükségesnek tüntesse fel kortársai és az utókor számára. A szerző a továbbiakban felfejti azokat a klasszikus és kortárs forrásmunkákat, illetve felsorolja a szerzőket, akiknek írásait felhasználta, beépítette munkájába. Frigyes példázatok hosszú sorának felvonultatásával támasztja alá érvelését: amennyiben a kolini vereség után nem folytatja a háborút az osztrákok ellen, az a poroszok számára katasztrofális vereséget jelentett volna a háború egész kimenetelét tekintve. Ezért Frigyes, mint állítja, Kolin miatt személyes felelősséget érzett a háború folytatását illetően. A tanulmány nagyon hasznos a korszak hadtörténetét kutatók, illetve a téma iránt érdeklődők számára a tekintetben is, hogy gyakorlatilag egy teljes, napjainkig menő szakirodalmi összefoglalót kapunk a jegyzetapparátusban a háború történetéről.

A kötet további tanulmányai nem szorosan, de áttételesen mégis kapcsolódnak hadtörténeti kérdésekhez. Az irodalomtörténész Reinhart Meyer-Kalkus Nagy Frigyes Lucretius-recepcióját tárta fel („*Mein Freund Lukrez.*” *Friedrichs „XVIII. Epistel an den Marschall von Keith: Über die leeren Schreckens des Todes und die Angst vor einem anderen Leben*”, 121–142. o.). A szerző Titus Lucretius Carus [Kr. e. 99 k. – 54 k.] római költő és filozófus *De rerum natura*, azaz a *Dolgok természetéről* című művének hatását, vagyis az epikureus életfilozófia megnyilvánulásait Frigyes levelezésében, naplóbejegyzéseiben, verseiben, esszéiben, de különösen egyik episztolájában (*Epistel an den Marschall von Keith*) vizsgálta. Ez az episztola ugyanakkor éppen a hétéves háború ideje alatt fogalmazódott és formálódott, ez alatt az idő alatt tanulmányozta behatóan a porosz uralkodó Lucretius filozófiáját, ahogyan a szerző ezt kimutatta. Anne Balliot, a berlini Humboldt Egyetem germanistája Nagy Frigyes további klasszikus-, Platón és Arisztotelész-recepcióját vizsgálta, áttekintve Frigyes könyvtárkatalógusainak teljes sorozatát (*Platon- und Aristoteles-Rezeption bei Friedrich II.*, 143–157. o.). Legfontosabb megállapítása: az említett klasszikus filozófusok programszerűen végigkísérik Nagy Frigyes egész szellemi pályafutását; a porosz király XVIII. századi francia nyelvű kommentárokon keresztül ismerkedett meg tanításukkal, s e szerzők hatása Frigyes filozófiai gondolkodásán is túlmutat, hiszen felhasználja gondolataikat, szentenciáikat konkrét politikai programok, célkitűzések megalkotásánál is. Uwe Steiner, a berlini szabadegyetem professzora egy klasszikus frigyesi téma: Frigyes és Voltaire levelezésének, kapcsolatának induló epizódját, a 24 éves trónörökös és Voltaire 1736-ban történt kapcsolatfelvételét járja körül tanulmányában (*Eine Poetik in Briefen. Zur Rolle der Literatur Briefwechsel Friedrich des Großen mit Voltaire*, 159–184. o.). Hangsúlyozza, hogy Nagy Frigyes és Voltaire kapcsolatában a hétéves háború fordulatot hozott, melynek állomásai levelezésük alapján tovább vizsgálhatók. Babette Kaiser Kern, aki szintén a berlini szabadegyetem tanára és irodalmi, színház-történeti kutatásokat végez, feltárta írásában Voltaire *Alzire* című drámájának hatását Frigyes *Montezuma* című politikai opera-librettójára (*Spiegelungen – Friedrich II., Montezuma [1755] und Voltaire*, 185–201. o.), mely szöveg, illetve mű Frigyes politikai propagandájának egyik művészi eszközökkel tolmácsol, szuggesztív hatású szövege, amely azért érdemel figyelmet akár a korszak hadtörténetírásában is, mert a hétéves háború előestéjén, 1755-ben keletkezett, s egyértelműen annak politikai propagandáját volt hivatva kifejezni művészi eszközökkel és tolmácsolni szimbolikus formában. Végül Frigyes zenés udvari színházába látogatunk el Berlinbe, Claudia Terne jóvoltából (*Friedrich II. und das Berliner Hoftheater*, 203–226. o.). Frigyes maga is muzsikált, képzett fuvaljáté-